OBNOVA ZEMĚDĚLSKÉ KRAJINY NENÍ OKRAŠLOVACÍM KONÍČKEM, JE TO PODMÍNKA DLOUHODOBĚ UDRŽITELNÉ PRODUKCE I ODOLNOSTI KRAJINY

ALŽBĚTA PROCHÁZKOVÁ, BARBORA CHMELOVÁ, MARTIN REXA, VIKTOR BEČVÁŘ, VÁCLAV ZÁMEČNÍK

Mgr. ALŽBĚTA PROCHÁZKOVÁ, Ph.D.
Zemědělská expertka ve Světovém fondu na ochranu přírody WWF Česko. Věnuje se zejména ochraně a obnově zemědělské krajiny, její adaptaci na klimatické změny, vzájemnému vlivu rostlin a prostředí, podpoře přírodě blízkých opatření a práci se zemědělci.

MSc. BARBORA CHMELOVÁ
Odbornice na ochranu přírody a udržitelné zemědělství působící v Klimatýmu AMO. Věnuje se zejména mezinárodní spolupráci v oblasti ochrany biodiverzity a vztahům člověka a přírody. Jako IPBES Fellow se podílí na přípravě metodologické hodnotící zprávy o monitorování biodiverzity a ekosystémových služeb.

Mgr. MARTIN REXA
V organizaci Beleco se věnuje tématu zemědělské politiky a krajiny včetně ochrany zemědělské půdy před erozí nebo podpoře krajinných prvků. Dříve koordinoval zemědělskou kampaň Hnutí DUHA. Aktivně se věnuje také hudbě.

Mgr. VIKTOR BEČVÁŘ
viz str. 9

Ing. VÁCLAV ZÁMEČNÍK
Od roku 2003 se v České společnosti ornitologické věnuje ochraně ptačích druhů zemědělské krajiny. Ve spolupráci s Fakultou životního prostředí České zemědělské univerzity v Praze se podílí na výzkumu čejky chocholaté a koroptve polní. V roce 2018 byl jedním z iniciátorů petice Vraťme život do krajiny.

Když se řekne obnova přírody, většina lidí si představí mokřady, lesy nebo volně tekoucí řeky. Pole, louky a meze v tomto obraze často chybí – jako by šlo o krajinu, která už patří výhradně produkci a příroda v ní nemá místo. Právě v zemědělské krajině se přitom odehrává nejdramatičtější úbytek biodiverzity v Evropě. Proto Nařízení EU o obnově přírody (2024/1991) věnuje zemědělské krajině mimořádnou pozornost. Potřeby, cíle i indikátory obnovy zemědělských ekosystémů popisuje článek 11. Jeho význam nespočívá jen v obnově druhového bohatství vázaného na zemědělskou krajinu, ale i v péči o půdu a vodu a posilování odolnosti krajiny vůči důsledkům intenzivního hospodaření a dopadům klimatických změn. Nařízení navazuje na dosavadní evropskou legislativu a strategie ochrany přírody - jako jsou Směrnice o ptácích, Směrnice o stanovištích, Strategie EU v oblasti biologické rozmanitosti do roku 2030 nebo společná zemědělská politika. Jeho přidaná hodnota však spočívá v tom, že historicky poprvé stanovuje právně závazné cíle pro obnovu poškozených ekosystémů a vztahuje je nejen na vzácné druhy a chráněná

Jednou z cest, jak zastavit dlouhodobý pokles početnosti čejky chocholaté, je obnova mokřadních stanovišť. Foto Václav Zámečník

stanoviště, ale také na takzvanou obyčejnou přírodu a krajinu, která je často vnímaná jako **Popelka, přestože její ekologické funkce, jako opylování, zadržování vody či úrodnost půdy jsou pro naši společnost zásadní.**

Zemědělská krajina pokrývá přes 40 % rozlohy EU a víc než polovinu Česka. Hospodaření v ní proto ovlivňuje nejen biodiverzitu, ale i vodní a teplotní režim, kvalitu ovzduší i odolnost vůči dopadům změn klimatu. Nejde přitom jen o pole, ale o pestrý komplex ekosystémů, jejichž rozmanitost je výsledkem dlouhodobého hospodaření, nikoliv absence člověka. Polopřirozené louky, extenzivní pastviny a sady, meze, remízky či drobné mokřady vytvářejí mozaiku různých prostředí, která dělá z tradiční zemědělské krajiny cenné útočiště biodiverzity v kulturní krajině. Přesto je současný stav zemědělské krajiny alarmující. Podle Evropské agentury pro životní prostředí (EEA, 2020) jsou přibližně dvě třetiny polopřirozených biotopů vázaných na zemědělství ve špatném stavu.

V důsledku mechanizace, intenzifikace a uniformizace zemědělství v posledním století pestrost prostředí výrazně poklesla a zemědělská produkce se postupně stala hlavní příčinou úbytku světové i evropské biodiverzity. V Česku tento proces navíc urychlila intenzivní kolektivizace: scelování pozemků, likvidace mezí a remízků i systematické odvodňování vytvořily krajinu optimalizovanou pro velké stroje, ale s minimální ekologickou stabilitou. Transformace po roce 1989 obnovila soukromé vlastnictví, ale přinesla jen omezené zlepšení krajinné struktury – většina půdy je propachtovaná a rozhoduje se o ní v měřítku rozsáhlých produkčních celků. Erozi, narušený vodní režim i úbytek biodiverzity přitom jako negativní externality nese celá společnost. Nemalý podíl na degradaci zemědělských ekosystémů měla a stále má i společná dotační politika EU – zhoršující se trend populací polních ptáků po vstupu ČR do EU je toho jasným dokladem (viz graf).

UDRŽITELNOST PRODUKCE A ODOLNOST KRAJINY

Dlouhodobá produkční schopnost zemědělství je neoddělitelná od stavu přírodních zdrojů: kvality půdy, dostupnosti vody, aktivity půdních organismů či přítomnosti opylovačů. Jejich degradace zvyšuje závislost na vnějších vstupech, jako jsou hnojiva či pesticidy, a snižuje schopnost krajiny reagovat na klimatické extrémy. Náklady se pak přenášejí i mimo zemědělství, například do vodního hospodářství, protipovodňové ochrany či zdraví obyvatel. Nejde přitom o izolované problémy: jak ukazuje kromě celé řady odborných studií také Mezivládní vědecko-politická platforma pro biologickou rozmanitost a ekosystémové služby (IPBES), stav biodiverzity, ekosystémů, klimatu, vody a potravinových systémů je vzájemně propojený. Právě tyto vazby popisuje hodnotící zpráva zaměřená na vzájemné vazby mezi biodiverzitou, vodou, potravinami a zdravím (Nexus Assessment), která ukazuje potřebu hledat řešení napříč jednotlivými oblastmi, nikoli je řešit odděleně.

Naléhavost umocňuje probíhající klimatická změna. Evropské posouzení klimatických rizik (EUCRA) upozorňuje na kaskádovitě se zesilující rizika napříč sektory. V Česku už dnes přibývá vln veder a tropických dnů, zkracuje se doba trvání sněhové pokrývky, přibývá přívalových srážek zvyšujících riziko lokálních záplav a prohlubuje se sucho. Mění se také areály výskytu druhů i šíření invazních organismů. Obnova odolné krajiny proto není jen otázkou jednotlivých

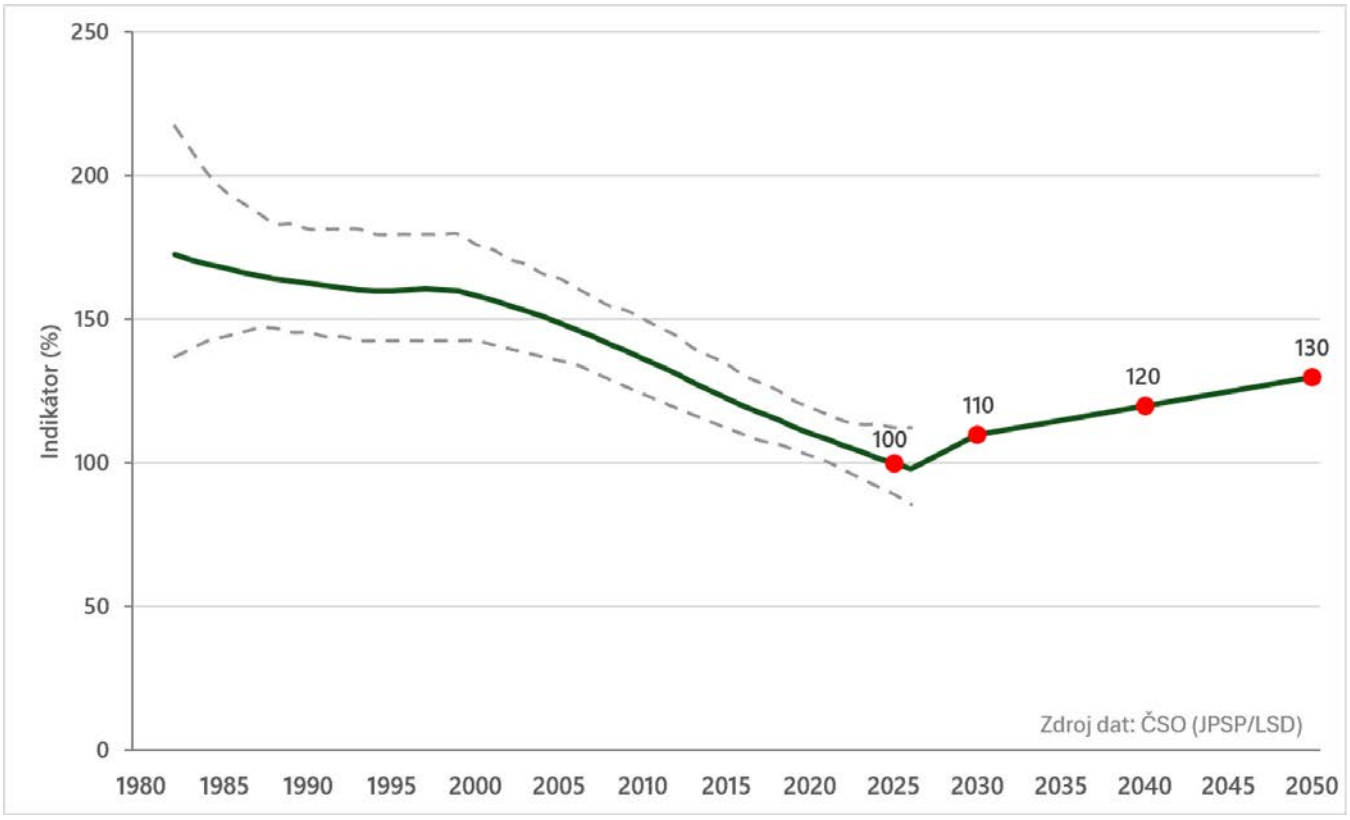

Graf: Indikátor běžných druhů polních ptáků (1982-2026). Stav k roku 2025=100 (dle textu NRR). Cílové hodnoty dle textu NRR: 2030=110, 2040=120, 2050=130. Zdroj dat: ČSO (JPSP/LSD)

opatření, ale vyžaduje širší změnu přístupu - zejména vnímání produkční funkce v kontextu ekosystémových služeb. Právě potřebu takové systémové změny zdůrazňuje i IPBES ve své hodnotící zprávě o transformativní změně (Transformative Change Assessment), podle něhož ochrana biodiverzity vyžaduje změny v institucích, ekonomických pobídkách i způsobech hospodaření. Odolnost krajiny přitom nezajistí jen technická opatření, ale především obnovená ekologická struktura a funkčnost.

ČLÁNEK 11 JAKO CESTA K OBNOVĚ ZEMĚDĚLSKÝCH EKOSYSTÉMŮ I ODOLNOSTI KRAJINY

Text článku 11 je technický, logika je ale prostá: stav krajiny se má zlepšovat podle měřitelných ukazatelů. Členské státy musí zajistit rostoucí trend alespoň u dvou ze tří indikátorů – indexu motýlů travních porostů, zásoby organického uhlíku v orné půdě a podílu půdy s pestrými krajinnými prvky – a zároveň zlepšovat index polních ptáků. Česko si z dobrovolných indexů pravděpodobně vybere podíl organického uhlíku v půdě a podíl zemědělské půdy s krajinnými prvky s vysokou rozmanitostí, protože navazují na požadavky dalších směrnic (např. Směrnice o monitorování a odolnosti půdy, Směrnice o ptácích, Strategie EU v oblasti biologické rozmanitosti do roku 2030 nebo SZP) a na již probíhající monitoring. Zvlášť je řešena obnova odvodněných zemědělských rašelinišť (30 % do 2030, 50 % do 2050). Za zmínku stojí, že během vyjednávání v Evropském parlamentu byl článek 11 na čas z návrhu úplně vypuštěn a vrátil se až v závěrečné fázi trialogu – i to ukazuje, jak citlivým tématem zemědělská krajina v evropské politice je.

Jedním z nejpevněji ukotvených cílů nařízení je zvrácení poklesu populací běžných druhů polních ptáků a dosažení cílových hodnot jejich indikátoru. Díky monitoringu od roku 1982 víme, že do roku 2026 jsme v Česku přišli o 42 % jedinců sledovaných polních druhů (ČSO). V evropském měřítku je situace ještě dramatičtější, protože k roku 2024 byl u populací běžných druhů polních ptáků zaznamenán úbytek o 58 % (PECBMS). Text nařízení reflektuje, že situace se mezi jednotlivými státy Evropy může lišit z hlediska míry dlouhodobého poklesu populací polních ptáků, a na základě toho jednotlivé státy rozděluje do dvou kategorií, od kterých se odvíjejí i pro ně závazné cílové hodnoty indikátoru. Česko bylo zařazeno do kategorie s více poškozenými populacemi, z čehož vyplývají ambicióznější cílové hodnoty indikátoru (viz graf). Již teď je však jasné, že minimálně první cílovou hodnotu v roce 2030 bude velmi složité naplnit, pokud nedojde k důslednému řešení hlavní příčiny, kterou zůstává intenzivní hospodaření, vedoucí k homogenizaci krajiny a k vysokým dávkám pesticidů a hnojiv. Výmluvným mementem pro středoevropskou kulturní krajinu jsou v tomto kontextu závěry krefeldské studie, která v chráněných územích obklopených intenzivní zemědělskou krajinou zaznamenala mezi lety 1989 a 2016 dramatický pokles celkové biomasy létajícího hmyzu o 76 %.

Předností článku 11 je, že nenařizuje jednotný způsob hospodaření, jen stanovuje cíle – způsob jejich dosažení nechává na členských státech. Z hlediska ekologických potřeb je hlavním principem zvýšení pestrosti struktury krajiny, pěstovaných plodin i používaných managementů: různé druhy organismů potřebují různou potravu i různá stanoviště v různých fázích roku a vývoje. Pestrost zároveň zvyšuje odolnost krajiny vůči výkyvům počasí i chorobám a škůdcům.

Od roku 1982 poklesla početnost koroptve polní dle Jednotného programu sčítání ptáků koordinovaného ČSO o více než 90 %. Foto Václav Zámečník

STÍNOVÝ PLÁN JAKO PODKLAD PRO DISKUSI O POTŘEBNÝCH ZMĚNÁCH

Obnova zemědělských ekosystémů patří mezi nejambicióznější cíle nařízení – nejde o podporu jednotlivých druhů, ale o proměnu fungování celé krajiny, provázanou s morfologií povodí a krajinným plánováním. Cílů směřujících až k roku 2050 nelze dosáhnout izolovanými kroky ani v čase jednoho volebního období či jednoho programového období SZP. Národní plán má přinést dlouhodobou vizi a odvahu přehodnotit řadu zakonzervovaných přístupů v době, kdy klimatická změna mění nejen podmínky pěstování, ale také to, jaké druhy se v krajině šíří a jaké hrozby představují pro zemědělství.

Přípravu plnění článku 11 zaštiťuje Ministerstvo životního prostředí, významně do něj však vstupuje také Ministerstvo zemědělství. Přípravy probíhají na pozadí sestavování Víceletého finančního rámce EU a bojů o podobu budoucí SZP, což ochotu zavázat se k ambicióznímu plnění cílů výrazně omezuje. Proces přípravy opatření podle článku 11 zahájilo MŽP společně s přípravou článku 10 (opylovači) otevřeně a se zapojením odborné i nevládní veřejnosti. Postupně se však diskuse stále více zužovala na jednání s Ministerstvem zemědělství o tom, co je

ochotno akceptovat a v jakém rozsahu je možné stávající nastavení skutečně změnit. Opakovaně se otevíraly otázky výběru indikátorů i financování monitoringu, a právě obavy z finančních dopadů se staly významným argumentem pro zachování dosavadní úrovně environmentálních závazků. To je problematické zejména proto, že stávající nástroje zjevně neposkytují dostatečný základ pro naplnění cílů obnovy zemědělských ekosystémů. Diskuse o podobě opatření pro zemědělské ekosystémy a jejich financování tak zůstávají jedním z významných témat přípravy NPOP a mohou být jedním z důvodů, proč návrh NPOP nebyl do stanoveného termínu (1. 9. 2026) předložen Evropské komisi. Jednání o evropském rozpočtu i o podmínkách budoucí SZP dál probíhají; základní nastavení má být známé na konci roku, neoficiálně se ale mluví i o možném odkladu celé přípravy SZP o rok. Přešlapování na místě si ale nemůžeme dovolit – národní plány by měly být v určitém souladu napříč členskými státy implementovány už od podzimu 2027. Proto se nevládní organizace zapojené do pracovních skupin na přípravu NPOP rozhodly ve spolupráci s odborníky sestavit stínový Národní plán na obnovu přírody a v rámci něj také představit pět klíčových opatření, která by měla jasně pojmenovat zásadní problémy a řešení zemědělské krajiny a otevřít diskusi, jak k cílům dospět.

PĚT STÍNOVÝCH OPATŘENÍ ČLÁNKU 11

Zvolená opatření přímo reflektují indikátory nařízení: navyšují podíl krajinných prvků s vysokou rozmanitostí, obnovou zdraví půdy zajišťují růst obsahu organického uhlíku a všechna opatření míří přímo či nepřímo ke zlepšení indexů polních ptáků a opylovačů. Stínový plán tak převádí obecné evropské cíle do konkrétních, provázaných kroků realizovatelných v české krajině. Jednotlivé oblasti se přirozeně prolínají, každá je ale rámovaná jedním konkrétním, měřitelným cílem.

1. Obnova krajinné pestrosti. Česká krajina trpí nedostatkem strukturních prvků a produkce se soustředí na úzké spektrum plodin. Opatření se zaměřuje na prioritizaci a podporu komplexních pozemkových úprav, které sníží riziko eroze a zároveň posílí biodiverzitu i pestrost plodin, agrotechnik a jejich načasování. Jako měřitelný cíl bylo zvoleno procento zachycených erozních událostí v monitoringu eroze – inovace a rozvoj dálkového průzkumu Země by měl umožnit cílenější protierozní opatření na problematických pozemcích. Monitoring ale úzce souvisí s protierozní vyhláškou, kterou chce současná vláda dlouhodobě naopak oslabit – to by šlo proti smyslu indikátoru i proti potřebám krajiny.

Vhodné rozmístění krajinných prvků a struktur může mít v zemědělské krajině nejen biodiverzitní, ale i protierozní a vodozádržné přínosy. Foto Ludmila Korešová

2. Obnova zdraví zemědělské půdy. Zdravá půda bohatá na organický uhlík je základem úrodnosti i schopnosti zadržovat vodu, protože poskytuje podmínky pro půdní organismy. Ty na oplátku udržují její strukturu a zajišťují její správné fungování. Organický uhlík lze zvyšovat zeleným hnojením, trvalým pokryvem, pestrými osevními postupy a omezením chemických vstupů i mechanického zatížení. Cílem opatření je dosáhnout do roku 2050 podílu meziplodin na 70 % orné půdy a dusík vázajících plodin na 25 % plochy.

3. Obnova ploch pro polní biodiverzitu. Ptáci i opylovači potřebují vhodná stanoviště pro rozmnožování a vývoj mláďat, sběr potravy, úkryt, pohyb krajinou i přezimování – tedy výrazně pestřejší a propojenější mimoprodukční plochy. Cílem opatření je vyčlenit nejméně 12 % zemědělské půdy s pestrými, dočasnými i trvalými neprodukčními plochami do roku 2050, s prioritizací v regionech, kde tyto plochy nejvíc chybí. Veřejný zájem na podpoře biodiverzity v krajině přitom zatím není dostatečně formulovaný – dokládá to i oslabení podmínky vyčlenění ploch pro přírodu v probíhajícím období SZP.

4. Podpora populací polních ptáků. Dlouhodobý pokles běžných druhů polních ptáků je důsledkem nejen mizejících stanovišť s celoroční nabídkou potravy, úkrytu a hnízdišť, ale i akumulace chemických vstupů a nedostatečné diverzifikace managementu. Cíl opatření se soustředí na zvýšení podílu neosetých a chemicky neošetřených ploch – jde ale jen o jeden z dílčích kroků, které podpora ptačích populací vyžaduje.

5. Podpora šetrné produkce. Poslední opatření cílí na rozšíření ekologického zemědělství i dalších agroekologických přístupů s minimalizací chemických vstupů a s pestrými osevními postupy, které v krajině vytvářejí refugia pro organismy jen těžko snášející chemizaci a uniformizaci prostředí. EU i Česko by měly ekologickou produkci podporovat jako veřejný zájem, mimo jiné vazbou na zdravější potraviny

ve veřejném stravování – k tomu opatření míří konkrétním cílem. Tento veřejný zájem nedávno podpořila i Evropská komise návrhem revize pravidel pro veřejné zakázky (článek 53), který zadavatelům jako školním jídelnám či nemocnicím umožní zohledňovat vedle ceny i kvalitu a udržitelnost potravin.

ZÁVĚR

Obnova přírody v zemědělských ekosystémech patří mezi části nařízení, které se nejvýrazněji dotýkají citlivého vztahu mezi produkčními a ekologickými funkcemi krajiny. V praxi přitom nejde o „černobílou" volbu mezi produkcí a přírodou. Obnova ekosystémových funkcí má naopak přispět k dlouhodobému zachování podmínek pro stabilní a bezpečnou produkci potravin. Stínový plán proto navrhuje soubor opatření, která mají ukázat možné směry obnovy zemědělské krajiny a jejího fungování. Navržená opatření nejsou dogmatem, ale nástinem směru a připomínkou toho, že obnova zemědělské krajiny vyžaduje komplexní přístup. Půjde o náročný úkol vyžadující průběžné a flexibilní přehodnocování podle vyvíjejících se podmínek – mimo jiné v důsledku klimatické změny. Stejně nutná je i změna přístupu k přírodě v zemědělské krajině obecně: nejen k druhovému bohatství, ale především k ekosystémovým funkcím, které zajišťují fungování krajiny a přispívají k zachování přírodních zdrojů. Zemědělská krajina tedy nemusí být místem, kde produkce a příroda soupeří o prostor. Může být místem, v níž se tyto funkce vzájemně podporují. Obnova proto není otázkou toho, kolik přírody si můžeme v zemědělské krajině dovolit, ale spíše otázkou, jakou krajinu chceme a potřebujeme v době, kdy se podmínky pro zemědělství rychle mění a stále výrazněji se projevují důsledky nešetrného hospodaření v předcházejících obdobích. Obnova přírody proto není návratem do minulosti ani luxusem, který si můžeme dovolit jen někde. Je investicí do budoucnosti a příležitostí vytvořit zemědělskou krajinu, která bude odolnější, funkčnější a lépe připravená na podmínky, které nás čekají.

ZDROJE:

EEA, 2020 European Environment Agency. (2020). *State of nature in the EU: Results from reporting under the nature directives 2013–2018. EEA Report No 10/2020. Publications Office of the European Union.*

IPBES NEXUS ASSESSMENT: IPBES. (2024). *Thematic Assessment Report on the Interlinkages among Biodiversity, Water, Food and Health of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. P. A. Harrison, P. D. McElwee, & T. L. van Huysen (Eds.). IPBES secretariat, Bonn, Germany. https://doi.org/10.5281/zenodo.13850054*

EUCRA

IPBES TRANSFORMATIVE CHANGE ASSESSMENt: IPBES. (2024). *Thematic Assessment Report on the Underlying Causes of Biodiversity Loss and the Determinants of Transformative Change and Options for Achieving the 2050 Vision for Biodiversity of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. K. O'Brien, L. Garibaldi, & A. Agrawal (Eds.). IPBES secretariat, Bonn, Germany. https://doi.org/10.5281/zenodo.11382215*

Směrnice o monitorování a odolnosti půdy, Směrnice o ptácích, Strategie EU v oblasti biologické rozmanitosti do roku 2030 ČSO

PECBMS: Pan-European Common Bird Monitoring Scheme (PECBMS). (2024). *European Wild Bird Indices, 2024 update. European Bird Census Council & BirdLife International.*

https://www.birdlife.org/wp-content/uploads/2026/01/Rooter-in-restoration_rebuilding-healthy-farmlands.pdf

Krefeldská studie: *More than 75 percent decline over 27 years in total flying insect biomass in protected areas | PLOS One*